

sko doba» (1963). Predgovor dr Nika Martinovića u toj knjizi donosi niz zanimljivih i potpuno novih obavještenja o našoj književnoistorijskoj strani.⁴

U vremenskom rasponu od najranijih početaka pismenosti pa do 19. vijeka, koji se u crnogorskoj književnoj istoriji uzima kao prvi period, teritorija današnje Crne Gore nalazila se u specifičnim okolnostima. Specifičnost njezinog položaja, kao i otvorenost različitim sferama uticaja, omogućili su i posebnu kulturnu stvarnost. U dijelu današnje Crne Gore koji se u prošlosti zvao stara Zeta, kao i predjelima današnje Boke, koja je od 1420. godine bila pod vlašću Mletačke Republike, još od vremena narušavanja ortodoksne upotrebe crkvenoslovenskog jezika u knjigama stvarala se književnost, prepisivačka, originalna, i ona privatne i pravne sadržine, na različitim jezicima. Konkretno, u razdoblju od 12. do 15. vijeka na tim terenima očigledna je književna radnja na starom crkvenom jeziku srpskohrvatske redakcije, zatim na latinskom i narodnom jeziku⁵.

(Svršit će se.)

OSVRTI

O PROMJENI NORME U JEDNOJ GRAMATICI

*Josip Hamm: Kratka gramatika
hrvatskosrpskog književnog jezika*

Nedavno je u izdanju Školske knjige izašla iz štampe Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika, koju je sastavio profesor Bečkog sveučilišta dr Josip Hamm, a

recenzenti su bili dr Ivo Frangeš i dr Josip Vončina. Knjigu je za upotrebu preporučio Seminar za strane slaviste pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu.

Gramatika je zaista kratka, ima svega 122 strane, a sastoji se od pet poglavlja (Uvod, Glasovi, Tvorba riječi, Oblici, Iz sintakse). Malo je neobično što se iza glasova obrađuje tvorba riječi, ali s obzirom na to da je ta

⁴ Za upoznavanje osobina naše pisane riječi i narodnog jezika u književnoj upotrebi služi i »Zbornik dokumenata iz istorije Crne Gore« dr Jevta Milovića (»Obod«, Cetinje, 1956), poslanice i pjesme pod naslovom »Freske na kamenu« Petra I (Grafički zavod, Titograd, 1965), »Cetinjski ljetopis« (Centralna biblioteka Crne Gore, Cetinje, 1962), kao i istorijska grada što je Dušan Vuksan objavljivao između dva svjetska rata u Istorijskim zapisima i podgoričkom časopisu »Zeta«. Kao izvor za proučavanje kulturnog i književnog nasljeđa prednjegoševskog perioda od značaja su i pojedini tekstovi u knjigama: Starim srpskim zapisima i natpisima Lj. Stojanovića (S A N, Beograd, 1902), Antologiji stare srpske književnosti Đorđa Sp. Radojičića (Nolit, Beograd, 1960), Zakonskim spomenicima srpskih država srednjega veka (S A N, Beograd, 1912) i Prvim osnovima slovenske književnosti među balkanskim Slovenima (S A N, Beograd 1893) St. Novakovića, Pomenima crnogorskih plemena u kotorskim spomenicima Rista Kovijanića (Istorijski institut Crne Gore, Cetinje, 1963), kao i drugi mnogobrojni pisani spomenici s područja Crne Gore.

⁵ U predgovoru »Prednjegoševsko doba u našoj književnosti« dr Niko Martinović ne pravi razliku između srpskoslovenskog i narodnog jezika. Po njemu su i jedan i drugi narodni, slovenski jezik, što unosi zabunu kod onih koji nijesu dovoljno obaviješteni u pitanjima razvoja jezika.

gramatika namijenjena onima koji jezika ne znaju možda je zgodno da oni najprije nauče razaznavati vrste riječi, pa tek onda da prijeđu na učenje oblika.

U uvodu se daju informacije o jeziku i imenu jezika, o osnovnim dijalektima i o pismu. Ističe se da se četiri etničke skupine (Srbi, Hrvati, Crnogorci i neopredijeljeni muslimani) služe jednim književnim jezikom, koji se po predstavnicima najvećih etničkih jedinica zove tako da se u imenu ističu oba sastavna dijela, pa se zove hrvatskosrpski ili srpskohrvatski. Zatim autor, govoreći o razvitku književnog jezika kod Hrvata i Srba, utvrđuje da se književni jezik razvijao drugačije u istočnim, a drugačije u zapadnim krajevima. Spominje se i statistički podatak da se danas »oko 6,5 milijuna Jugoslavena služi ekavskom, a oko 7,5 milijuna ijekavskom varijantom inače jedinstvenog, zajedničkog hrvatskosrpskog štokavskog narječja«.

Dobro je što se u najkraćim mogućim crtama izlaže razvitak književnog jezika kod Hrvata i Srba, jer to olakšava razumijevanje odnosa između naših varijanata. Ali čini mi se da se ne bismo mogli složiti s posljednjom tvrdnjom da postoji neko »inače jedinstveno zajedničko hrvatskosrpsko štokavsko narječje«, jer da ono postoji, ne bi bilo toliko nejasnoća i svađa oko književnog jezika onih četiriju etničkih skupina. Hrvatskosrpski jezik kao ni drugi jezici ne postoji kao neki jedinstven jezik, nego kao mozaik mnogih dijalekata, poddijalekata, govora, od kojih nijedan nije identičan drugomu, ali svi zajedno čine točno ograničen snop hrvatskosrpskog jezika, koji je jedna jedinica prema isto takvom snopu makedonskih, bugarskih ili slovenskih govora. U tome mozaiku nastala su dva književna jezika (književni jezik nije isto što i jezik, on, kao govor jednog sloja ljudi, prije ima značajke jednog govora, jer je govor u svojim pojedinostima mnogo kompaktaniji i ujednačeniji, zapravo gotovo posve ujednačen u svakoj pojedinosti izražavanja, a jezik je uvijek skup govora). Od ta dva književna jezika jedan je nastao na osnovi zapadnih dijelova jezičnog mozaika, drugi na osnovi istočnih. Stoga u mnogim pojedinostima nisu identični, kao što nisu identični ni narodni govori nad kojima su se razvili.

Hrvatskosrpski ili srpskohrvatski književni jezik ne postoji kao jedna jedinstvena pojava, nego – jednako kao i hrvatskosrpski ili srpskohrvatski jezik – samo kao nadređen pojam svojim dvjema varijantama – srpskoj i hrvatskoj, istočnoj i zapadnoj – i ostvaruje se samo u jednoj od njih ili u njihovoj mješavini.

U drugom se poglavlju govori o osnovnim dijalektima hrvatskog ili srpskog jezika. Odmah se u početku kaže da »kajkavsko narječje predstavlja prijelaz od hrvatskosrpskog jezika prema slovenskom jeziku«. Mislim da bi bolje bilo reći da je kajkavsko narječje blisko susjednim narječjima slovenskog jezika, jer ono nije nikakav prijelaz između dva jezika, nego je točno definirani dijalekat hrvatskosrpskog jezika. Prijelaza između jezika nema. Dijalekti mogu biti više ili manje slični jedni drugima, ali su oni dio ili jednog ili drugog jezika. Drugo je pitanje u snop kojega će jezika ući jedan ili drugi dijalekat. Na osnovi lingvističkih crta o tome se može raspravljati, ali rješenje obično ne zavisi od lingvističkih faktora, nego od političkih.

Govoreći o refleksu jata u § 10. prof. Hamm iznosi tvrdnju da je u ijekavskom refleks jata u osnovi ostao diftong »koji se ondje gdje je izvorno jat bilo dugo dulji u disilabičko ijek«, koje on bilježi ijĕ. Na str. 31. u bilješci veli da je u riječima kao rijeka, mlijeko *e* dugo pa stoga bilježi rijĕka, mlijĕko. To znači da se uzima da se slog s dugim jatom sastoji od tri ritmičke jedinice (more), od *i+e+e*, dok se inače dugi slogovi sastoje od dvije ritmičke jedinice. Time se dugi slog s jatom odvađa od ostalih slogova.

To je u našoj gramatici novost. Dosada se općenito uzimalo da se dugi refleks jata sastoji od dva kratka sloga, tj. od dvije more, npr. rijĕka (*i+jĕ*), cvĕjet (*i+jĕ*). Izgovor kako ga bilježi autor gramatike konstatiran je u nekim pučkim jugoistočnim govorima, ali dosada još nitko, koliko ja znam, nije ustvrdio da se taj slog tako izgovara i u književnom jeziku. Poznato je naprotiv, a to se može konstatirati svaki čas ako se otvori Radio-stanica Zagreb, da se u zapadnim krajevima dugo jat izgovara jednosložno kao dif-

tong ie, u kojemu prvi dio može varirati pa biti ili vokal i pod silaznim akcentom nositi akcenat, npr. sli^{ep}, ri^{eč}, ili poluvokal (ri^{eč}); pod ulaznim je akcentom uvijek poluvokal, npr. di^ete, ri^eka. Ovakav se izgovor vrlo često čuje i na radiju Sarajevo.

Dosada se u našim gramatikama izgovor dugoga jata prikazivao kao dvosložan (tj. ij^e, ije, ije) prema bilježenju u Karadžićevu rječniku. Takav dvodijelni izgovor postoji u pučkim govorima na mnogo širem području nego Hammov trodijelni, ali ne postoji u književnom i gradskom govornom jeziku osim izuzetno, kad se tko trudi da izgovara po normi. Bilo je u stručnim časopisima nabačeno pitanje da se napusti istočnoijekavska norma Vuka Karadžića i da se kao književni usvoji izgovor većeg dijela zapadnih ijekavaca. Ali do danas norma nije promijenjena i sve se gramatike drže dvosložnog izgovora. Ovo je prva gramatika koja izgovor jata predstavlja drukčije. Ali taj prikaz nije osnovan na izgovornoj praksi književnog jezika onih koji se njim služe, nego na jednom usko lokalnom izgovoru, koji je još manje raširen nego onaj koji je kodificiran u dosadašnjoj normi. Mislim da elementarna gramatika, po kojoj treba da naš jezik uče stranci, nije mjesto ni sredstvo da se rješava sadašnji rasporak između izgovorne prakse i teorije, pogotovu što niti je izgovor po toj novoj normi mnogo raširen niti je dosada itko predlagao takvo rješenje.

U poglavlju o glasovima interesantan je grafički prikaz opozicije po zvučnosti i po palatalizaciji. Dijagrami I, II i III jasni su i mogu pomoći u shvaćanju odnosa naših fonema, ali je IV nejasan: na jednoj je strani stavljen trokut n-l-e, a na drugoj nj-lj-é. Opozicije n-nj i l-lj nastaju jotacijom, ali opozicija c-ć nije jasna (osim ako se ne misli na slučajeve kao Cvjetko-(C)jetko)Četko, koji ne idu u književni jezik), pogotovu kad se odmah na slijedećoj strani kaže nešto drugo, naime da je ta grupa »asimilacijski nejasna pa u književnom jeziku nema primjera u kojima bi c zbog nekog palatalnog ili palataliziranog glasa prešlo u č«. Je li opozicija c-ć, ili c-č?

Govoreći u § 20. o promjeni k g h u č ž š veli da do nje dolazi zbog jotovanja, pa na-

vodi primjere snaga-snažan, ruka-ručka, suh-sušiti. Ovo malo zbunjuje, jer smo pod pojmom jotovanja navikli zamišljati jednu drugu pojavu (tj. stapanje prethodnoga suglasnika s glasom j, npr. lažem, pišem, vičem). Ako uzmemo da je suh-sušiti jotovanje, onda nam nije jasno kako može postojati odnos bijel-bijeliti, crn-erniti, žut-žutiti i sl., jer jotacija je, kako veli i autor gramatike u § 21, pojava koja obuhvaća i glasove l n t, a oni ovdje ostaju neotirani.

U § 23. ima još jedna tvrdnja koja zbunjuje. Tu se govori o prijelazu l+j u lj »i onda kad je u jekavskom govoru i ili j postalo od refleksa glasa jat (ispor. ... slijep-sljepoća, lijep-ljepota). Zašto se tu govori o glasu i i gdje je tu slučaj da od l+i postaje lj?

Prijevoj je u § 24. prikazan prema današnjem stanju u jeziku, ali ima pojedinosti koje neupućenog čitaoca koji iz gramatike hoće nešto da nauči mogu zbuniti. Npr. kao primjer multog stupnja 0-e navodi se prati-perem, uzeti-uznem, sapeti-sapnem. U prvom je primjeru jasan odnos 0-e, ali u drugom i trećem čitalac ne može naći taj odnos, jer vidi da se prema e u jednom obliku u drugom nalazi m, odnosno n, i da prijevoj nije 0-e, nego možda e-m, e-n. Ta dva primjera i ne idu ovamo ni historijski, jer se tu ne radi o prijevoju nego o reflektiranju nekadašnjih glasovnih skupova konsonant-nazal-konsonant (C m/n C), konsonant-nazal-vokal (C m/n V).

U poglavlju o akcentu i kvantiteti (§ 26) spomenuto je u bilješci da su »najnovija istraživanja dokazala da glasovi s kratkosilaznim akcentom nemaju intonacije, tj. spuštanja tona, i da su kraći od kratkouzlaznog te se zato u ovoj gramatici taj akcent naziva kratki ili oštri«. Ali se opet, pet redaka dalje, govori da su svi akcenti sa slogova silazne intonacije preneseni za jedan slog prema početku riječi. Nije jasno je li kratkosilazni akcenat prije prebacivanja imao silaznu intonaciju pa je više nema ili je on ipak silazni. No bez obzira na konkretno ostvarivanje toga akcenta - poznato je da on fonetski nije sasvim isti na cijelom području, a mogu postojati i individualne razlike u njegovu ostvarivanju - on se u sistemu

uvijek vlada kao silazni (npr. prebacuje se na prethodni slog ili proklitiku) i kao kratki (s obzirom na dugosilazni), stoga nema razloga da mijenjajući mu naziv na osnovi njegova eventualnog fonetskog kolebanja dovedimo u sumnju i njegovu fonološku prirodu.

Nejasna je rečenica (str. 32): »Dok je prije naglasak bio slobodan i dinamičan kao ruski ili bugarski (ili čakavski) te je mogao stajati i na posljednjem slogu, sada su se "i" prevlačili na pretposljednji slog i poprimali uzlaznu intonaciju, a u štokavskom ionako nisu mogli stajati na posljednjem slogu, tako da je praktički posljednji slog kod višesložnih riječi ostao bez naglasaka.« Što to znači »štokavskom ionako (tj. bez obzira na prevlačenje "i" na prethodni slog) akcenti "i" nisu mogli stajati na posljednjem slogu« kad je to stanje upravo posljedica prevlačenja i nije postojalo prije prevlačenja i nezavisno od njega.

Obrazlažući novoštokavski akcentat (na str. 32) autor se poslužio terminom po »prirodi dug slog«, ali taj termin slavenske poredbene gramatike nije prije objasnio tako da od ovog obrazloženja može imati koristi samo onaj koji je učio poredbenu gramatiku. Kako taj o našem akcentu zna više nego što ima u ovoj gramatici, ovo mu tumačenje nije ni potrebno; ostali od ovog tumačenja neće imati nikakve koristi, jer ne znaju o čemu se radi.

Poslije akcenta govori se o dužinama (§ 27) pa se, među ostalim, veli »dug će biti slog (npr. kod imenica) koji se nalazi ispred suglasnika koji je u mlade vrijeme nastao palatalizacijom (jotovanjem, v. grōzd – grōzde, drvo – drvēće, kāmēn – kāmēnje, ūgljen – ūgljēvlje). Kao primjer ovdje je navedena i imenica prōšnja, koja ne pripada amo iz dva razloga. Prvo, što u toj riječi u književnom jeziku o nije dugo (svi rječnici imaju prōšnja), a drugo što, i kad bi o bilo dugo, ta dužina ne bi bila posljedica jotovanja s + j (š je tu nastalo asimilacijom barem još u srednjem vijeku, jer je riječ potvrđena u glagoljskim i ćiriličkim spomenicima i u crkvenoslavenskom jeziku).

Odmah iza ovoga tvrdi se da »u novije vrijeme (osobito u gradovima) dolazi do izražaja tendencija da se, kad god to nije na

veću smetnju, duljine iza akcenta skraćuju. Kod toga utječe i intonacija akcentiranoga sloga, pa ako je ona dugosilazna, duljine će se iza njega skraćivati te će prezent od valjati biti valjam, od pisati – pišem, od značiti – značim, a ako je kratkouzlazni one će ostati (čitati – čitam, plēsti – plētēm, zvōniti – zvōnim): dakle ne: valjām, pišem, značim, kako se tu i tamo čuje u kazalištu ili drugdje u naroda u južnim krajevima«.

Ovo je druga novost u ovoj gramatici. Tu se izričito proglašuje nevaljalom, što se tiče dužina, dosadašnja gramatička norma i dosadašnji kazališni uzus kao i postojeći izgovor u južnim krajevima.

Ovoj se drugoj novosti mogu staviti dva prigovora.

Prvi je da podatak o slojevima koji govore s »pogrešnim« dužinama nije točan.

U kazalištima klasičan izgovor s dužinama nije slučajna pojava (tu i tamo), nego se smatra kao norma, a ako koji glumac zbog utjecaja svog rodnog dijalekta ne izgovara dužine gdje treba, to se smatra kao pogreška i odstupanje od norme koje se tu i tamo može podnijeti. U govoru naroda u jugozapadnim i južnim novoštokavskim krajevima dužina je pravilo, a neizgovaranje dužina sreće se u gradovima, ponajviše u došljaka s drugih dijalektalnih područja.

U govoru gradskog stanovništva i velikog broja školovanih ljudi (koji nisu s područja gdje se u pučkom jeziku dužine izgovaraju) dužine se ne govore izvan akcentiranog sloga. Može se raspravljati o uzrocima zašto je tako, o veličini područja gdje se dužine ne govore ili nestaju, može se predlagati da se ta pojava uzakoni ili dopusti u gramatikama i opisima našega književnog jezika, ali mislim da se to još ne može davati kao norma, pogotovu ne u ovakvim gramatikama koje su namijenjene onima koji jezika ne znaju (osobito ako im se i ne kaže koji su sve slogovi dugi, kao što se to ne kazuje u ovoj gramatici).

Drugi je prigovor da su odredbe o dužinama nejasne. Autor kaže da se dužine skraćuju »kad god to nije na veću smetnju«, ali ne kaže kada dolazi do toga da to bude na

veću smetnju. Iz toga se pravila ne da ništa naučiti. Onaj koji uči ne može čak ni uzeti slobodu pa govoriti kako hoće, jer ne zna što će kao smetnju osjetiti onaj koji taj jezik zna. Jedina uputa koju autor daje jest da se dužine skraćuju iza dugosilazne intonacije, a da se čuvaju iza kratkouzlazne. Ali se učenik ne može osloniti ni na to. U svom tekstu autor ne bilježi dužine u riječima npr. m^áše 62, n^émaš 62, vr^átiš 63, sp^áva 61, k^árte (gen. sing.) što bi odgovaralo njegovu pravilu, ali bilježi npr. st^ára 59, p^útnik 69, t^éšk^ím 63, st^ár^o 61, p^rv^í 61, b^áb^á 75, što je protivno njegovu pravilu.

Za dužine iza kratkosilaznog akcenta ova gramatika ne veli ništa, ali među svojim primjerima bilježi u prez. p^rosim 63, d^ímem 53, b^íde 62, š^álje 54, u gen. sing. sr^éće 61, br^áće 73, pa riječi d^úhovan 39, knj^íževan 39, o^{bl}ak 39, k^úhar 35, u^čenik 35, r^ánjenik 35, ml^ádost 36, sr^ádašce 36, s^úši 38, d^úlji 38, isti 81, č^éški 39, ali ima i o^{bl}áke 61, t^él^ád 72, o^ráču 67, n^óš^énje 35, sis^áljka 36, dr^úg^í 61, dj^éčji 39, što bi značilo da iza toga akcenta dužina sad ostaje, sad nestaje čak i u istoj riječi (o^{bl}ak, o^{bl}áke, o^{bl}áci).

Isto tako ništa ne kaže o dužini slogova iza akcentiranog sloga, ali piše npr: p^áp^ín^{ski} 39, o^čínski 39, što bi značilo da se na tom slogu dužine gube, ali opet piše npr. k^úp^áći 40, mr^áv^ínji 39, kok^òš^ínji 39, p^útn^ík^á 69, ž^ét^él^ác^á 68, što znači da se ne gube.

Kako se vidi, ni iz pravila ni iz primjera koje autor daje nitko ne može naučiti koje se dužine skraćuju, a koje ostaju. Onaj koji jezik uči možda bi se mogao donekle koristiti postavljenim pravilima kad bi znao gdje sve dužine dolaze. A kako on to ne zna, a autor mu nije rekao, onda mu je nepotrebno i sve ono što je o tome rečeno u ovoj gramatici.

Ali osim toga ima u tekstu primjera koji dovode u zabludu onoga koji jezik uči, a zapanjuju onoga koji jezik zna. Tako se npr. kod imenica m. r. navodi instrumental sing. s dužinom na nastavku: plem^íč^ém, kr^álj^ém, k^òn^jé^m, or^áč^ém, pl^ášt^ém, d^ážd^ém, p^òred kr^áj^ém, p^úž^ém, l^éš^ém, zatim pojedine riječi s čudnim dužinama kao što su g^òsp^òd^ín (73), n^ís^ám, m^ék^án^jí (38), p^lem^én^ít^íj^í (88), v^ít^kí^jí (88), n^áj^bòg^àt^íj^í (88), j^és^ám (97), j^és^í (97),

č^ít^áj^u (97). Čovjek gotovo ne može vjerovati, ali se ipak čini da je za volju nekog izmišljenog pravila (»dužina se čuva iza uzlaznih akcentata«) prekretno jezični materijal i dužina označena i tamo gdje je nema niti je ikada bilo.

Napokon, ima u ovoj gramatici i akcentata na koje nismo navikli. Navest ću samo neke. Tu se npr. spominje p^rálja 28, 35, g^òn^ím 54, knj^ížara 36, s^áj^mište 36, o^šíⁿjak 36, gr^áblj^íšte 36, p^róšnja 34, s^éstr^ín 38, o^{bl}áčan 39, n^áša, n^áše, v^áša, v^áše 37, dv^òj^í, tr^ój^í, čet^vó^rí, se^dm^ór^í 42, ž^éne (nom. plur.) 66. Što je od toga tiskano onako kako je autor htio, a što otpada na neispravljene tiskarske greške, teško je reći, ali takvi primjeri ne povećavaju jasnoću i korisnost ove knjige.

Kako se vidi, što se akcentata tiče ova je knjiga vrlo originalna, ali ona ne prikazuje akcentat hrvatskosrpskog jezika, nego neki akcentatski sistem koji je autor zamislio po svojoj volji (ali ni taj sistem nije striktno proveden) bez obzira na neki stvarni jezik. Takvo postupanje s jednim književnim jezikom, koji kao i svaki jezik ima svojih otvorenih problema, mislim da je poigravanje s onima koji taj jezik znaju, a prodavanje roga za svijeću onima koji ga ne znaju i žele ga tek naučiti iz ove knjige.

U poglavlju o pridjevima veli se da su dužji oblici pridjeva postali »spajanjem kraćeg pridjeva i demonstrativne (pokazne) zamjenice«, a na prethodnoj su strani kao pokazne zamjenice navedene taj, ovaj, onaj, takav, ovakav, onakav, isti. Kako će se oblik npr. dobri izvesti spajanjem kraćeg (?) oblika dobar i jedne od tih zamjenica? Onaj tko nije dobro naučio našu historijsku gramatiku teško da će se moći pomoći takvom uputom i objašnjenjem.

U § 34. govoreći o brojevima autor kao redni broj navodi tisući. Ta bi se riječ možda mogla shvatiti kao redni broj izveden od tisuća kontaminiranim nastavkom -ti, ali stvarno ne postoji, a nije ni potrebna pored već postojeće riječi tisući.

Na str. 43. spominje se razlika između glagola kao što su *sjedim* i *sjednem* pa se veli da su »oni prvi trajni, a ovi drugi momentani, oni sadrže radnju kao proces, ovi sadrže samo tren u koji je proces počeo ili u koji

je svršio«. To je još ostatak shvaćanja da se razlika između svršenih i nesvršenih glagola osniva na trajanju. Na 47. strani pravilno je objašnjen odnos tih glagola, pa je šteta što je ovdje promaklo ovakvo tumačenje.

Tumačenje glagolskog vida u § 37. može pomoći strancima Neslavenima u svladavanju toga za njih možda najtežega poglavlja slavenske gramatike. Ipak ima i tu jedna odredba koja zbunjuje. Na str. 52. veli se da će imperfektivni oblici tamo gdje su sekundarni ostati imperfektivni i onda kad se slože s nekim prijedlogom pa se navode primjeri sjesti – sjédati – zasjédati – predsjeđati – i među njima posjédati, što je dvoznačno jer taj glagol može biti nesvršen (tj. isto što posjédati) i svršen.

U § 38. govori se o tome da razlika između prezentske i infinitivne osnove nastaje prijevojem pa se kod infinitiva gnati kao prijevojem nastali prezent navodi gonim, što je netočno, jer prema gnati prezent je gnam ili ženem, a gonim je prema infinitivu goniti (a taj je nastao prijevojem prema gnati).

Govoreći o prijedlozima na str. 58. prvo se kaže da prijedlozi *u* i *za* idu s genitivom u prisvojnoj službi, a to je točno za *u*, ali nije za *za*, zatim da idu s lokativom kad znače mjesto, što je i opet točno za *u*, a nije za *za* (jer on *u* toj službi ide s instrumentalom, što se i kaže 16 redova dalje).

Poslije tvorbe riječi obrađuju se oblici, i to prvo imenski pa onda glagolski. U 2. odlomku § 48. veli se da imenice sa završetkom na palatalizirani suglasnik imaju u vokativu nast. –u pa se odmah nabrajaju ti palatalizirani suglasnici (ć j lj nj). Među njima nema suglasnika *đ*, a nema ga ni među palatalnima (č ž š žš), pa čovjek ostaje u nedoumici kakav nastavak u vokativu imaju imenice na taj suglasnik (npr. smud, sled). Poslije dolaze najvažnije paradigme. Upada u oči da je kod imenica m. r. u instr. koje na vokalu ispred nastavka imaju kratkouslazni ili dugosilazni akcenat nastavak prikazan sa dužinom, o čemu je već prije govoreno. Prikazujući dugi i kratki plural kaže autor da »imenice koje imaju dvostruku množinu (tj. dugu i kratku) predstavljaju različne nijanse (sâti kao jedinice vremena, sâtovi kao sprave za mjerenje tih jedinica,

a i pôsli imaju više preneseno, apstraktno pa i pejorativno značenje prema pôslovi)«. Takve nijanse istina postoje u nekoliko imenica, ali u nizu njih ne postoje (npr. drugovi – družci, vukovi – vuci, kotlovi – kotli, sokolovi – sokoli, golubovi – golubi, jasenovi – jaseni, znakovi – znaci itd.); prema tome trebalo je reći »mogu predstavljati nijanse«, a ne »predstavljaju«.

Govoreći o imenicama srednjeg roda autor na strani 73. kaže da imenica p̄rsa ima gen. p̄rsi i da nom. p̄rsi znači isto što grudi (ne shvaćam kakva je to diferencijacija!). Mislim da je bolje reći da p̄rsi imaju gen. p̄rsi. a p̄rsa – p̄rsâ.

Među imenicama srednjeg roda govori se i o množini imenica muškog roda kao što su brat, gospodin, vlastelin, koja glasi braća, gospoda, vlastela. Zašto su te imenice upale ovamo među imenice srednjeg roda kad niti su one srednjeg roda niti su izvedene od imenica srednjeg roda. Možda zato što se neposredno ispred toga govori o imenicama djece kao pluralu prema imenici srednjeg roda dijete.

U paradigmi imenica ž. r. prûga dat je na 75. str. kao uzor akcenat u dat.-lok.-instr. prûgama, znači sa skraćenim osnovnim vokalom. Takav bi akcenat odgovarao teoriji, ali se ne bi danas mogao uzeti kao paradigmatički, jer danas gotovo sve imenice toga tipa u dugačkim padežima ne skraćuju osnovnog vokala, nego zadržavaju akcenat ostalih padeža, npr. stránama, gránama, dúšama, mánama, žúpama, júhama.

Govoreći o i-deklinaciji ž. r. veli ova gramatika: »Isto tako u množini ovamo idu... i ljudi, crvi, mravi itd. koji su u jednini muškoga roda.« Da su te imenice u množini ženskoga roda, to još dosada nije nitko rekao ni dokazao. Sve one imaju uza se pridjev ili zamjenicu u m. r. (ne može se npr. reći: te ljudi, one mravi, velike crvi) pa će to vjerovatno biti neka zabuna. Ali ipak u knjizi za učenje jezika kao što je ova, takvih zabuna ne bi smjelo biti.

Pravila za promjenu akcenta u deklinaciji imenica autor objašnjava uz pomoć 6 opozicija: 1. kraći nominativ, a duži ostali padeži, 2. vokativ prema ostalim padežima, 3. genitiv plurala, 4. skraćivanje u dat.-lok.-instr.

plurala, 5. drukčiji akcenat u množini nego u jednini, 6. lokativ prema ostalim padežima.

Pravila o akcentima koja je naveo autor mogu pomoći onima koji akcentuaciju znaju, da bolje shvate i povežu različite promjene akcenata i da u njima vide izvjesnu zakonitost, a ne samo hir slučaja, ali ne mogu pomoći onome tko želi naučiti naše akcente.

U poglavlju o promjeni zamjenica ima neobičnih akcenata i dužina (kratkoća), koji se ne slažu s onim što o tome govore druge gramatike (ni one se među sobom ne slažu u svemu), a ima i neslaganja i autora sa samim sobom (npr. ak. kôga 81. kôgā 82. gen. od tko je kôg(a). a akuz. kôg(a), što ne može biti, jer je oblik isti za oba padeža.

U promjeni određenog pridjeva dan je u dat.-lok.-instr. kao uzorak uzlazni akcenat mládima, a treba biti mládimā (ponovljeno je tri puta, dakle nije tiskarska greška).

Kao pravilan nastavak za tvorbu komparativa dan je nastavak -iji. Otkud ovdje dužina kad se u književnom jeziku tako nigdje ne govori na cijelom području hrvatskog ili srpskog književnog jezika?

Isto je tako neobičan i akcenat dan broju dvóji.

U poglavlju o promjeni glagola govori se o dvjema glagolskim osnovama, prezentskoj i infinitivnoj, pa se na 92. strani veli da se prezentska osnova dobiva tako da se u prezentu odbiju nastavci (najčešće -te u 2. licu plurala); a govoreći o prezentu na str. 94. navode se kao nastavci za 2. l. plurala -ate, -ete, -jete, -ite. Prema tome će prema prvoj uputi od oblika berete osnova biti bere-, a prema drugoj ber-.

U § 61. govori se kakve oblike za vremena ima hrvatskosrpski jezik pa se dodaje: »Posebnih pasivnih, medijalnih, ili konjunktivnih oblika u hrvatskosrpskom jeziku nema.« Ovoj tvrdnji imaju dva prigovora. Prvo, ako se složena vremena smatraju posebnim oblikom, zašto se onda ne bi i pasiv smatrao za postojeći oblik, kad već postoji u svim gramatikama. I drugo, u hrvatskosrpskom jeziku nema još mnogo glagolskih oblika koje možemo naći u jezicima između sjevernog i južnog pola, pa ipak nije posebno navedeno da ih nema. Bila bi to prilična, a beskorisna čitulja. Zato je sasvim dovoljno nabro-

jati ono što ima, a ono što nema ne treba ni spominjati, jer se ne nalazi na našem jezičnom horizontu niti pripada našem jezičnom svijetu.

U istom se paragrafu kaže da se pluskvamperfekt i futur egzaktni kao relativna vremena upotrebljavaju samo u složenim rečenicama te se i ondje (u običnu govoru) zamjenjuju prvi perfektom, drugi futurom ili futurskim prezentom. Prema tome bi se rečenica: »Kad budeš pisao majci, pozdravi je od mene!« mogla reći i: »Kad ćeš pisati majci...« ili »Kad pišeš majci...«. Po dosadašnjem običaju i normi to nije dopušteno u književnom jeziku, tako govore samo oni koji u svom rodnom govoru nemaju futura sa *ću*, nego ga prave pomoću prezenta glagola *budem*. Kako se taj oblik u književnom jeziku nadomješta futurom sa *ću*, čini im se da i futur egzaktni (koji je po konstrukciji jednak njihovu futuru I) treba zamijeniti oblikom sa *ću*.

Ovom kao sitnom malom usputnom odredbom uvodi se kao norma nešto što gramatike dosada odlučno pobijaju i zabranjuju. To je treća novost kojom se ova gramatika odvaja od dosadašnjih i kojom proturječi dosadašnjoj normi i običaju.

Na str. 95. autor navodi da se po morfološkim kriterijima (tj. s obzirom na osnove od kojih se tvori infinitiv i od kojih se tvori prezent) svi glagoli mogu podijeliti u 9 tipova, od kojih je pet alternativnih, dva produžna, a dva nepromjenljiva.

Kao alternativni tip navodi se infinitiv o, a prezent na-e i primjeri cvasti-cvatem. Zašto je to alternacija *o* - *e* kad je prezentska osnova zapravo nastala dodavanjem glasa *e* (ako uzmemo da je prezentski nastavak samo -m, iako se na 94. str. kao prezentski nastavak spominje -em)? Ali ni onda nije sasvim jasno kakav je odnos infinitivne i prezentske osnove, jer bi po shemi *o* - *e* od infinitiva cvasti prezent morao biti cvasem, od gristi - griseum, od jesti - jesem, od zepsti - zepsem.

Među produžne tipove ubrajaju se i glagoli s odnosom infinitivne i prezentske osnove u-uje, i i-ije (npr. čuti - čujem, obuti - obujem, liti - lijem, sašiti - sašijem). Što se ovdje duži? Odnos je *ću*- : *ću*-, *li*- :

li-, obu- : obu-, saši- : saši-. Autor veli da se ovo j može shvatiti i kao pomoćni elemenat pa bi se ovaj tip približio alternativnom tipu. Što sad znači pomoćni elemenat? Je li to neki glas koji se uzima samo tako u pomoć radi lakšeg izgovora? Na 94. strani se kaže da je to dio prezentskog nastavka, a sad bi to trebao biti pomoćni glas kojim se produžuje osnova.

Na str. 96. veli se da se među nepromjenljive tipove glagola mogu – uz ono što je bilo rečeno na str. 51. – ubrojiti i glagoli s kratkim i dugim uzlaznim akcentom u infinitivu na –i i infinitivu na –a. A kamo pripadaju glagoli na –i i na –a s drugačijim akcentom, npr. pamtiti, gaziti, bratimiti, garaviti, pabirčiti, gledati, larmati?

U ovoj shemi nemaju mjesta ni glagoli tipa sijati, sijem i ključati, ključem. Oni prvi bi prema autorovu kriteriju morali biti alternativni tip a-e ili ja-je, a drugi tip va-je.

Osim alternativnih, produžnih i nepromjenljivih tipova odnosa između infinitivne i prezentske osnove glagola ima i veći broj glagola, veli autor, s izmijenjenim osnovama te navodi pet takvih grupa. Druga među njima su oni »kojima infinitivna osnova svršava na –u– od kojega u prezentu ispred e ostaje suglasnik (ili na –e– koje je postalo od eⁿ pa u prezentu ostaje n/m). Kako to od u može ostati suglasnik, što znači u našem jeziku eⁿ i kako to treba čitati te kako od toga eksponenta u može ostati m? Nejasnoća za nejasnoćom. Iz primjera se vidi da se radi o glagolima nasuti–naspem, naduti–nadmem, oteti–otmem, zapeti–zapnem. Da ostanemo pri autorovu kriteriju, bolje bi bilo reći da je tu alternacija u : pe (nasuti : naspem), u : me (naduti : nadmem), e : me (oteti : otmem), e : ne (zapeti : zapnem).

Govoreći o futuru egzaktnom na str. 100. i 101. autor daje upute da se »i futur egzaktni nesvršenih glagola može zamijeniti prezentom: kad im pišeš, javi im da će doći«. Prema toj bi gramatici bile dobre rečenice: »Kad se voziš preko mosta, vidjet ćeš kako je visok«. Ovo više nije reforma neke zastarjele norme u književnom jeziku, nego

je naprosto kriva informacija; tako se u književnom jeziku ne govori.

Ni uputa o tvorbi glagolskog pridjeva trpnog (str. 106) nije sasvim točna. Po njoj bi od vidjeti taj oblik glasio viden (jer je rečeno da se velari i nepalatalni suglasnici jotuju kod i–glagola, a je–glagoli nisu spomenuti te prema tome idu po pravilu, tj. bez jotovanja).

Akcent glagola je prikazan opozicijama infinitiv i prezent, prezent i aorist, aorist i imperfekt, prezent i imperativ. Za volju opozicija izrečena je tvrdnja da se »aorist i imperfekt u običnu govoru rijetko upotrebljavaju (imperfekt gotovo nikako), a tako je i s imperativom«. Bilo da se misli da je rjedak kao aorist ili rjedi kao imperfekt, konstatacija nije točna. Imperativ je živ oblik koji se upotrebljava kad god zatreba, a svaki dan ga svatko zatreba bar nekoliko puta, i nema nijednog drugog oblika koji bi se mogao upotrijebiti mjesto njega. Aorist i imperfekt imaju svoga zamjenika i zato se može reći da su rijetki ili rjedi, pa i da se ne upotrebljavaju, jer nisu prijeko potrebni.

Poglavlja iz sintakse (Red riječi, Tipovi rečenica, Kongruencija, Upotreba padeža, Upotreba glagolskih oblika) daju velik broj primjera i potvrdila o akcentatskim zabludama i zbrci, o kojoj smo već govorili.

Kad se uzme u obzir sve što je rečeno, možemo reći da je ova gramatika osnovana na nekim teoretskim pogledima dra Josipa Hamma o našem jeziku, ali da su ti pogledi njegovi lični pogledi, neki više, neki manje diskutabilni, neki prihvatljivi, neki neprihvatljivi, – kako za koga – i da se o tim pogledima može diskutirati. Ali jedno je činjenica: ona ne daje sliku našega književnog jezika i ni u kojem slučaju ne može poslužiti kao udžbenik našeg jezika. Stoga me je neobično iznenadila napomena na drugoj strani knjige da je ovu knjigu preporučio za upotrebu Seminar za strane slaviste pri Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ja ne mogu vjerovati da strani slavisti na tom seminaru uče jezik prikazan u ovoj gramatici kao hrvatski književni jezik.

Slavko Pavešić

POVODOM OBJAVLJIVANJA JEDNOG ČLANKA

U sarajevskom Odjeku 15. 4. o. g. objavio je dr Pavle Ivić članak pod naslovom »Nisam za sejanje nervozek«. Ne želim se, bar ne zasad, potanje pozabaviti Ivićevim mislima u tom članku, ali je potrebno dati kratko objašnjenje, u prvom redu zbog Ivićeve napomene: »Ovaj napis bio je namenjen objavljivanju u zagrebačkom časopisu 'Jezik'. Smatrao sam da je zbog njegove sadržine potrebno da ga pročita ista publika koja je čitala članak dr Babića o Novosadskom dogovoru. Pri tom sam verovao da je redakcija 'Jezika', objavljujući članak svog člana dr Babića u kojem se poziva na 'slobodan i otvoren dijalog', primila i obavezu da publikuje priloge takvom dijalogu. Međutim, iako sam svoj rukopis poslao 'Jeziku' još 22. novembra 1967, ja sam tek 21. marta 1968. saznao, i to iz privatnog pisma dr Babića, da redakcija 'Jezika' ne želi da ga štampa. Smatrajući potrebnim da se javnost ipak upozna s argumentima iznetim u članku, utoliko pre što razvoj događaja oko rečnika dveju Matica pokazuje da se tekovine Novosadskog dogovora i dalje dovode u pitanje, upućujem svoj tekst 'Odjeku' na čijim je stranicama uvek zaista bilo mesta za slobodan i otvoren dijalog o jeziku.«¹

Izlazi uredništvo Jezika nije za slobodan i otvoren dijalog jer ne dopušta da se čuje i mišljenje druge strane. Međutim, napomena će Pavla Ivića dobiti drugu vrijednost kad kažem: da sam ga pismom od 2. 12. 67. obavijestio da ne može odmah saznati uredničko mišljenje jer se pola uredništva nalazi u inozemstvu, a važnije članke čitaju svi urednici. U pismu na koje se poziva napisao sam da će iz Jezika koji »izlazi ovih dana« saznati zašto nećemo objaviti njegov članak. Korektno bi bilo da je P. Ivić pričekao pet-šest dana, pročitao 3. br. Jezika i objašnjenje u njemu pa tek onda donio odluku. Da je to učinio, takvoj optužbi ne

¹ Odjek, 15. 4. 68. Što se tiče rječnika Matica, uskoro će biti objavljeno mišljenje nekolicine hrvatskih lingvista pa će P. Ivić imati priliku da bude određeniji.

bi bilo mjesta jer uredništvo Jezika nije objavilo ni dva članka napisana da potkrijepe moje tvrdnje, neki su u tom smislu već najavili svoje priloge, a time je oduzeta riječ i meni samome jer sam svoj članak završio riječima: »Zato sam i napisao ovaj članak, iako u njemu nisam rekao sve što bih sada imao reći. Nadam se da ću imati još prilike.«²

Potrebno je ovdje još dodati da se Ivić u svom članku nije ni upuštao u pobijanje mojih dokaza i iznesenih činjenica, jer je i sam svjestan da se pobiti ne mogu, nego je bježao od njih tražeći u članku neke sugestije pa onda na temelju njih postavljao svoje teze pa ih pobijao kao moje. On naime piše ovako: »Babićev članak kao da želi sugerirati jednu ideju...« »Postoji u Babićevom članku odeljak (str. 5-6) koji bi svojom stilizacijom mogao sugerirati ideju...«³ S takvim parabolama Ivić se ujedno vješto prebacuje na aktualnu političku stranu misleći da je tu siguran pobjednik. Ali svojim pisanjem pokazuje da se upravo na tom području ne snalazi. I ne pokušava da pokaže kako on shvaća Lenjina i Kardelja, čak nije ni spomenuo da se pozivam na njih. Pokazuje da ne razlikuje lingvističku i nelingvističke strane jezične problematike. Unatoč jezičnoj specifičnosti, u političkom, pravnom i ustavnom pogledu položaj je varijanta jednak posebnim jezicima. Hrvatski su to lingvisti već više puta istakli.

»Praktički i pravno, varijanta standardnog jezika funkcionira za narod koji je upotrebljava isto kao što funkcionira nacionalno homogen standardni jezik za narod koji se njime služi.« »Ponavljam da su varijante za Hrvate i Srbe isto ono što su za Makedonce i Slovence njihovi jezici, naravno, u funkcionalnome, a ne u lingvističkom smislu« napisao je D. Brozović.⁴ U člancima što ih objavljujemo u ovom broju dr Milan Moguš kaže: »A iz toga slijedi da bismo se prema varijantama morali odnositi s puno poštovanja i osigurati im sva ona prava koja imaju jezici naroda Jugoslavije. Jer, svaka varijan-

² Jezik, XV, str. 13.

³ Odjek, 15. 4. 68, str. 2.

⁴ Jezik, XIII, str. 35. i 41.